

www.salampnu.com

سایت مرجع دانشجوی پیام نور

- ✓ نمونه سوالات پیام نور : بیش از ۱۱۰ هزار نمونه سوال همراه با پاسخنامه
- تستی و تشریحی
- ✓ کتاب ، جزوه و خلاصه دروس
- ✓ برنامه امتحانات
- ✓ منابع و لیست دروس هر ترم
- ✓ دانلود کاملاً رایگان بیش از ۱۴۰ هزار فایل مختص دانشجویان پیام نور

www.salampnu.com

بدیع

رشته زبان و ادبیات فارسی
۲ واحد درسی

- **نام منبع و مؤلف:** بدیع، دکتر سیروس شمیسا، انتشارات دانشگاه پیام نور ۱۳۸۲
- **تهیه کننده اسلایدها:** محمد شکرائی (استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه پیام نور)

طرح درس

- کلیات
- **بدیع لفظی:**
- روش تسجیع، روش تجنیس، روش تکرار
- **بدیع معنوی:**
- روش تشبیه، روش تناسب، روش ایهام، شیوه فرعی تضمّن، شیوه فرعی اغفال، ترتیب کلام، روش تعلیل و توجیه

اهداف درس

- آشنایی با مباحث بنیادی علم بدیع

جایگاه درس

- درس بدیع از دروس پایه دوره کارشناسی زبان و ادبیات فارسی می باشد

کلیات و اصطلاحات

- هدف کلی: آشنایی با اصطلاحات ضروری برای فهم مطالب فصل های بعدی، بطوری که بتوان مورد مربوط به هر اصطلاح را در متن فارسی (به صورت کلمه یا جمله) تشخیص داد.

هدفهای رفتاری

- ۱- تعریف مفهوم «بدیع»
- ۲- تعریف صنعت «بدیعی»
- ۳- طبقه بندی انواع بدیع و توضیح تفاوت آنها
- ۴- توضیح نقش صنایع بدیعی در آهنگین کردن کلام ادبی
- ۵- تشخیص انواع مصوت ها و اصوات صامت
- ۶- خواندن کلمه بر اساس آوا نوشته
- ۷- تعریف واک و تشخیص تعداد واک در هر کلمه

هدفهای رفتاری

- ۸- تشخیص تعداد هجای هر کلمه و تفاوت آن ها از نظر امتداد و کشش صوتی
- ۹- تشخیص روی در هر کلمه
- ۱۰- تشخیص هجای قافیه در هر کلمه

۱- تعریف مفهوم «بدیع»

- بدیع مطالعه در ابزار و شگردها و فنونی است که باعث ایجاد موسیقی کلام می‌شوند (در نثر) و یا موسیقی کلام را افزون‌تر می‌کنند (در شعر). به عبارت دیگر بدیع بررسی و شناخت ابزار و شیوه‌هایی است که به وسیله آن‌ها در بین اجزاء کلام تناسبات و روابط خاصی به وجود می‌آید.

۲- تعریف صنعت «بدیعی»

- به ابزاری که موسیقی کلام را به وجود می‌آورند و یا افزون می‌کنند و بین اجزاء کلام روابط هنری به وجود می‌آورند اصطلاحاً «صنعت بدیعی» می‌گویند. این ابزار گاهی جنبهٔ لفظی دارند و موسیقی کلام را از نظر روابط آوایی افزون می‌کنند و گاهی جنبهٔ معنایی دارند و از طریق تناسبات و روابط معنایی کلام را منسجم‌تر می‌کنند.

۳- طبقه بندی انواع بدیع و توضیح تفاوت آنها

- بدیع لفظی و بدیع معنوی
- بحث در ابزاری (صناعی) که موسیقی لفظی کلام را افزون می‌کنند یا به وجود می‌آورند موضوع «بدیع لفظی» و مطالعه در ابزاری که موسیقی معنوی کلام را به وجود می‌آورد موضوع «بدیع معنوی» است.

۴- توضیح نقش صنایع بدیعی در آهنگین کردن کلام ادبی

- یکی از ویژگیهای کلام ادبی، داشتن آهنگ است. اما صرف وجود آهنگ، کلام را ادبی نمی‌کند. مثلاً مصراع «ز فروردین چو بگذشتی مه اردیبهشت آید» دارای آهنگ است اما ادبی نیست. شاعران بزرگ معمولاً با استفاده از یک یا چند ابزار افزونی موسیقی کلام یا ابزاری که به کلام انسجامی بیش از حد معمول می‌بخشد (صنایع بدیعی) کلام عادی را تبدیل به کلام ادبی می‌کنند و یا اگر کلام ادبی است با اعمال این صنایع بدان حیثیت ادبی افزون‌تری می‌بخشند.

۵- تشخیص انواع مصوت ها و اصوات صامت

• در هر زبانی چند مصوت (به صدا در آورنده) وجود دارد که به کمک آنها صداهای زبان ادا می‌شود. در زبان فارسی شش مصوت وجود دارد:

• الف) مصوت‌های کوتاه: $\bar{a} = a$ $\bar{e} = e$ $\bar{o} = o$

• ب) مصوت‌های بلند: $\bar{ā} = ā$ $\bar{ī} = ī$ $\bar{ū} = ū$

• به بقیه اصوات زبان، صامت (گنگ = خاموش) گویند.

««

۵- تشخیص انواع مصوت ها و اصوات صامت

• »»»

• صامت‌ها همواره به کمک مصوت‌ها به صدا در می‌آیند
(تلفظ می‌شوند)، چنان که حروف الفبا این وضع را دارند:

• (ب) be (پ) pe (ج) je (ن) ne

۶- خواندن کلمه بر اساس آوا نوشته

- آوانویسی، املائی است که با آن همهٔ اصوات زبان (صامت‌ها و مصوت‌ها) را بتوان دقیقاً نشان داد. در آوانویسی با اندک تغییر و تصرفی از الفبای لاتین استفاده می‌شود. در آوا نویسی به صورت مکتوب واژه کاری نداریم:

- چه Če شما Šomā خواهر xāhar

۷- تعریف واک و تشخیص تعداد واک در

هر کلمه

- واک یا واج
- به هر یک از صداهای زبان (اعم از صامت یا مصوت) یک واک یا واج گویند: دست **dast** دارای چهار واک یا صداست (حال آن که در خط فارسی دارای سه حرف است).

۸- تشخیص تعداد هجای هر کلمه و تفاوت آن

ها از نظر امتداد و کشش صوتی

- هجا (بخش):
- هجا مجموعه‌ای از اصوات است که در یک دم یا بازدم ادا شود. هجا در زبان فارسی مرکب از یک مصوت و یک یا دو یا سه صامت است. در زبان فارسی شش هجا وجود دارد:
- ۱- صامت + مصوت کوتاه : نه **na** که **ke**
- ۲- صامت + مصوت بلند : با **bā** بی **bi** بو **bu**
- ۳- صامت + مصوت کوتاه + صامت : در **dar** خور **xor**

۸- تشخیص تعداد هجای هر کلمه و تفاوت آن ها از نظر امتداد و کشش صوتی

- ۴- صامت + مصوت بلند + صامت : دیر **dir** دور **dur**
- ۵- صامت + مصوت کوتاه + دو صامت : درد **dard** بُرد
bord
- ۶- صامت + مصوت بلند + دو صامت : ریخت **rixt**
پوست **pust**

۹- تشخیص روی در هر کلمه

• روی:

• به آخرین واک اصلی هر کلمه «روی» می‌گویند. «روی» در دست، «ت» است. در «آمدن»، دال است. در شیرین نون است (چون مرکب بودن آن به ذهن متبادر نمی‌شود)

۱۰- تشخیص هجای قافیه در هر کلمه

- هجای قافیه
- هجایی از کلمه که آخرین واک آن، واک روی است، هجای قافیه نام دارد. در کلمه «شکستم» هجای قافیه «کست» است. در کلمه «آمد» هجای قافیه «مد» است.

بخش اول

بدیع لفظی

- هدف کلی: آشنایی با بدیع لفظی و روش‌های آن و کسب توانایی تشخیص آن‌ها در متن‌های ادب فارسی .

فصل اول

روش تسجیع

هدف کلی: آشنایی با ویژگی‌های روش تسجیع و توانایی تشخیص مصداق‌های آن در متن‌های ادب فارسی.

هدفهای رفتاری

- ۱- تعریف سجع در کلمه و انواع آن
- ۲- تشخیص سجع متوازی از انواع سجع های دیگر در کلمه
- ۳- تشخیص سجع مطرف از انواع سجع های دیگر در کلمه
- ۴- تشخیص سجع متوازن از انواع سجع های دیگر در کلمه
- ۵- مشخص نمودن وزن و روی در انواع سجع در کلمه
- ««

هدفهای رفتاری

- »»»
- ۶- ذکر انواع سجع در کلام
- ۷- تشخیص ویژگی های ترصیع و تمایز آن از انواع دیگر
- ۸- تشخیص ویژگی های موازنه و تمایز آن از انواع دیگر
- ۹- تشخیص ویژگی های تضمین المزدوج و تمایز آن از انواع دیگر

۱- تعریف سجع در کلمه و انواع آن

- سجع در کلمه
- سجع به معنی آهنگ است. به کلامی که بین کلمات آن هماهنگی باشد کلام مسجع گویند. مسجع سخن گفتن مخصوصاً در بین اعراب مرسوم بود و عالی‌ترین نمونه آن قرآن مجید است. سجع بر سه گونه است:
- سجع متوازی، سجع مطرف، سجع متوازن

۲- تشخیص سجع متوازی از انواع سجع های

دیگر در کلمه

- سجع متوازی: و آن تقابل کلمات یک هجایی است که فقط در صامت نخستین مختلف باشند: بست **bast** / مست **mast**
- اگر کلمه چند هجایی باشد، هجاها باید از نظر امتداد مساوی باشند و صامت نخستین هجای قافیه متفاوت باشد: توان / تپان / گمان

««

۲- تشخیص سجع متوازی از انواع سجع های

دیگر در کلمه

- »»»
- و ممکن است تغییر صامت نخستین در بیش از یک هجا باشد: زبان / روان
- و اگر در هجای قافیه، صامت نخستین تغییر نکند معمولاً در هجا یا هجاهای ماقبل تغییر می کند: کتاب / شتاب

۳- تشخیص سجع مطرف از انواع سجع های

دیگر در کلمه

سجع مطرف: و آن تقابل دو کلمه است که اولاً یکی از کلمات نسبت به دیگری هجایی در آغاز بیشتر داشته باشد و ثانیاً صامت نخستین هجای قافیه متفاوت باشد:

دار / شکار // راز / جواز

- ممکن است کلمات سجع از نظر تعداد هجا مساوی باشند اما هجاهای آغازین از نظر کمیت یعنی امتداد با هم فرق داشته باشند: اطوار / وقار // باغبان / بستان

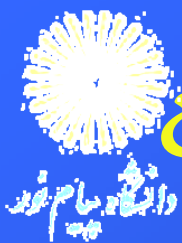

۴- تشخیص سجع متوازن از انواع سجع های

دیگر در کلمه

سجع متوازن: و آن تقابل کلمات هم هجایی است که اولاً
تعداد امتداد هجاها مساوی باشد و ثانیاً واکه های اصلی
آخر کلمه حتماً متفاوت باشند:

مواج / نقاد // کام / کار // نظم / راز

۵- مشخص نمودن وزن و روی در انواع سجع در کلمه

- ساختار انواع سجع را با سه فرمول زیر می توان نشان داد:
- وزن و روی یکی = سجع متوازی
- وزن یکی و روی مختلف = سجع متوازن
- وزن مختلف و روی یکی = سجع مطرف

۶- ذکر انواع سجع در کلام

- سجع در کلام بر سه نوع است:
- ترصیع، موازنه (مماثله)، تضمین المزدوج یا اعنات القرینه

۷- تشخیص ویژگی های ترصیع و تمایز آن از انواع دیگر

ترصیع: هماهنگ کردن دو (یا چند) جمله است به وسیلهٔ تقابل اسجاع متوازی:

- زبانش توان ستایش نداشت
- روانش گمان نیایش نداشت
- بین زبان و روان، توان و گمان، ستایش و نیایش، سجع متوازی است.

۸- تشخیص ویژگی های موازنه و تمایز آن از

انواع دیگر

موازنه (یا مماثله): هماهنگ کردن دو (یا چند) جمله به وسیلهٔ تقابل اسجاع متوازن و یا مخلوطی از اسجاع متوازن و متوازی و مطرف است:

بری ذاتش از تهمت ضد و جنس
غنی ملکش از طاعت جن و انس

۹- تشخیص ویژگی های تضمین المزدوج و تمایز آن از انواع دیگر

تضمین المزدوج یا اعنات القرینه: و آن هماهنگ کردن دو (یا چند) جمله به وسیله رعایت قافیه در فعل آخر دو جمله و مجاورت انواع سجع در حشو هر جمله است:

• چون اوقات محسوب به اجل مضروب رسید و ایام معدود به شب موعود کشید.

««

۹- تشخیص ویژگی های تضمین المزدوج و تمایز آن از انواع دیگر

»»» •

• فرق تضمین المزدوج یا ترصیع و موازنه در این است که در تضمین المزدوج کلمات متجانس در کنار هم اند و فقط فعل، دو جمله را به هم مربوط می کند اما در ترصیع و موازنه، اسجاع هر جمله در تقابل با اسجاع جمله دیگرند.

فصل دوم

روش تجنیس

- هدف کلی: آشنایی با ویژگی های روش تجنیس و توانایی تشخیص مصداق های آن در متن های ادب فارسی.

هدفهای رفتاری

- ۱- تشخیص ویژگی های جناس تام و تمایز آن از انواع دیگر جناس
- ۲- تشخیص ویژگی های جناس مرکب و تمایز آن از انواع دیگر جناس
- ۳- تشخیص ویژگی های جناس مضارع و تمایز آن از انواع دیگر جناس
- ۴- تشخیص ویژگی های جناس ناقص و تمایز آن از انواع دیگر جناس

««

هدفهای رفتاری

- »»»
- ۵- تشخیص ویژگی های جناس زاید و انواع آن
- ۶- تفاوت جناس مطرف با سجع مطرف
- ۷- تشخیص ویژگی های جناس اشتقاق و انواع آن
- ۸- تشخیص ویژگی های جناس قلب و انواع آن
- ۹- تشخیص ویژگی جمله هایی که موسیقی آن ها مبتنی بر جناس است.

۱- تشخیص ویژگی های جناس تام و تمایز آن از انواع دیگر جناس

جناس تام: اتحاد در واک و اختلاف در معنی است. یعنی الفاظ (صداها = مجموعه صامت‌ها و مصوت‌ها) یکی باشند اما معنی آنها متفاوت باشد:

- بهرام که گور می‌گرفتی همه عمر دیدی که چگونه گور بهرام گرفت.
- گور نخست به معنی گور خر و گور دوم به معنی قبر و مجازاً مرگ است.

۲- تشخیص ویژگی های جناس مرکب و تمایز

آن از انواع دیگر جناس

جناس مرکب: دو کلمه متجانس، هم هجا (هم وزن) باشند اما اختلاف در تکیه داشته باشند، یعنی به قول دستوریان یکی بسیط یا در حکم بسیط و دیگری مرکب باشد:

- بنگر و امروز بین کز آن کیان است
- ملک که دی و پریر از آن کیان بود
- کیان نخست، جمع «که» و مرکب است و کیان دوم به معنی پادشاهان سلسله کیانی و در حکم بسیط است. ««

۲- تشخیص ویژگی های جناس مرکب و تمایز آن از انواع دیگر جناس

- »»»
- ممکن است هر دو کلمه متجانس مرکب باشند، در این صورت ممکن است اختلاف تکیه نداشته باشند:
- چون نای بی نوایم از این نای بی نوا
- شادی ندید هیچکس از نای بی نوا
- جناس مرکب در حقیقت همان جناس تام است زیرا عین واژه تکرار می شود.

۳- تشخیص ویژگی های جناس مضارع و تمایز

آن از انواع دیگر جناس

- جناس مضارع: و آن اختلاف صامت‌های قریب‌المخرج در آغاز کلمات هم هجا و هم واک است.
- اگر در سجع متوازی اختلاف صامت‌های آغازین بسیار کم باشد و به اصطلاح صامت‌ها قریب‌المخرج باشند به آن جناس مضارع گویند:
- گام / کام // بست / پست // حالی / خالی

۴- تشخیص ویژگی های جناس ناقص و تمایز آن از انواع دیگر جناس

- ۴. جناس ناقص یا محرف:
اختلاف در مصوت کوتاه دو کلمه هم هجا و هم واک است:
خَلق / خُلِق // مِهْر / مُهْر
- هرگاه اختلاف در مصوت کوتاه، وجود و عدم مصوت باشد یعنی در کلمه‌ای مصوت باشد و در کلمه دیگر مصوت نباشد، کلمات متجانس هم هجا نخواهند بود:
- تَرک تَرک / تَرک تَرک // بُرد بُرد / بُرد بُرد

۵- تشخیص ویژگی های جناس زاید و انواع آن

جناس زاید: یکی از کلمات متجانس نسبت به دیگری واک یا واک‌هایی در آغاز یا وسط یا آخر اضافه داشته باشد. پس بر سه نوع است:

- الف) جناس مطرف یا مزید: یکی از کلمات متجانس نسبت به دیگری یک یا دو هجا در آغاز بیشتر داشته باشد:

- کوه / شکوه // قار / منقار // رمیده / آرمیده

««

۵- تشخیص ویژگی های جناس زاید و انواع آن

- »»»
- (ب) جناس وسط: یکی از کلمات متجانس نسبت به دیگری یک مجموعه «صامت+مصوت کوتاه» در وسط اضافه دارد: کف kaf / کنف kanaf
- جناس وسط، نوعی سجع مطرف است.
- (ج) جناس مذیل: و آن وقتی است که واک یا واک‌های اضافه در آخر باشد و بر چهار نوع است:

«««

۵- تشخیص ویژگی های جناس زاید و انواع آن

• »»»

• (ج ۱) یکی از متجانسین نسبت به دیگری یک مصوت کوتاه، اضافه دارد: جام / جامه // نام / نامه

• (ج ۲) یکی از متجانسین نسبت به دیگری یک مصوت بلند اضافه دارد: کل / کلی // گرد / گردو

• (ج ۳) یکی از متجانسین نسبت به دیگری یک صامت اضافه دارد: در / درب // سر / سرد

• «««

۵- تشخیص ویژگی های جناس زاید و انواع آن

• »»»

• (۴-ج) یکی از متجانسین نسبت به دیگری یک مجموعه «مصوت + صامت» اضافه دارد:

• (۱-۴-ج) مصوت کوتاه + صامت است: دار / دارم // خر / خرد

• (۲-۴-ج) مصوت بلند + صامت است: دست / دستان یا دستار // سر / سراب

۶- تفاوت جناس مطرّف با سجع مطرّف

- فرق جناس مطرّف با سجع مطرّف در این است که در سجع مطرّف صامت آغازین هجای قافیه حتماً متغیر است مثل کار / ستار. اما در جناس مطرّف صامت آغازین هجای قافیه یکسان است مثل زار / نزار. پس در جناس مطرّف تعداد صامت‌های همجنس بیشتر است.

۷- تشخیص ویژگی های جناس اشتقاق و انواع

آن

جناس اشتقاق یا اقتضاب: کلمات متجانس از حیث مصوت بلند با یکدیگر فرق دارند و بر چند نوع است:

- الف) جناس اختلاف مصوت بلند
- ۱-الف) مصوت بلند در آخر است: دارا / دارو / داری // معنی / معنا
- ۲- الف) مصوت بلند در آخر نیست: زمان / زمین // کمان / کمین

««

۷- تشخیص ویژگی های جناس اشتقاق و انواع آن

• »»»

(ب) جناس اختلاف مصوت بلند و کوتاه

• (ب-۱) مصوت‌ها در آخر واقع شده‌اند: سینه / سینا /

سینی // زهره / زهرا

• (ب-۲) مصوت‌ها در آخر نیستند: بوستان / بستان // گاه

/ گاه

۸- تشخیص ویژگی های جناس قلب و انواع آن

جناس قلب یا مقلوب: و آن اختلاف در توزیع واک‌های مشترک کلمات است و اقسامی دارد:

- الف) قلب بعض: و آن وقتی است که جای یک صامت در کلمات هم هجا تغییر کند: رحیم / حریم // شاعر / عاشر

- ب) قلب کل: در کلمات یک هجایی توزیع واک‌ها درست (یا با یک اختلاف) وارونه یکدیگر باشد و آن در حقیقت نوع موسیقایی از سجع متوازن است: زار / راز // گنج / جنگ

۹- تشخیص ویژگی جمله هایی که موسیقی آن

ها مبتنی بر جناس است

- جناس در کلام: انواع جناس که تاکنون بررسی شد همه در سطح کلمه بود، اما روش تجنیس در سطح جمله یک مصداق بیشتر ندارد و آن وقتی است که تمامی (یا اکثر) کلمات دو جمله یکسان و یکی دو مورد آن جناس تام باشد. در این صورت وجه تشخیص، تکیه و آهنگ کلام است:

««

۹- تشخیص ویژگی جمله هایی که موسیقی آن ها مبتنی بر جناس است

- »»»
- چون ازو گشتی همه چیز از تو گشت
- چون ازو گشتی همه چیز از تو گشت
- بین دو «گشتی» و «گشت» در تکیه و آهنگ یعنی در معنی اختلاف است. به این مورد «ترصیع مع التجنیس» گفته‌اند که اسم چندان دقیقی نیست.

فصل سوم

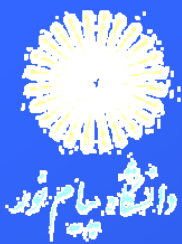
روش تکرار

- هدف کلی: آشنایی با ویژگی های روش تکرار و توانایی تشخیص مصداق های آن در متن های ادب فارسی

هدفهای رفتاری

- ۱- ویژگی شکل های دوگانه (همحروفی - همصدایی) تکرار واک و تمایز آن ها از انواع دیگر روش تکرار
- ۲- ویژگی آهنگین کردن کلام توسط تکرار هجا و تمایز آن
- ۳- ویژگی هر یک از اشکال تکرار واژه و تمایز آن ها
- ۴- ویژگی آهنگین کردن کلام توسط تکرار عبارت یا جمله و تمایز آن

۱- ویژگی شکل های دوگانه (همحروفی - همصدایی) تکرار واک و تمایز آن ها

- تکرار واک: یعنی تکرار یک صامت یا مصوت در چندین کلمه جمله، و بر دو نوع است:

- الف) همحروفی: و آن تکرار یک صامت با بسامد زیاد در جمله است. تکرار ممکن است به صورت منظمی در آغاز همه یا برخی از کلمات باشد: سرو چمان من چرا میل چمن نمی کند (حافظ) که در آن صامت (چ) در آغاز واژه های چمان و چرا و چمن تکرار شده است

««

۱- ویژگی شکل های دوگانه (همحروفی - همصدایی) تکرار واک و تمایز آن ها

»»» •

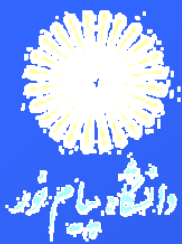
• و نیز تکرار ممکن است به صورت پراکنده‌یی در میان کلمات باشد:

• نه من ز بی عملی در جهان ملولم و بس

• ملامت علما هم ز علم بی عمل است.

• که صامت «ل» در غالب کلمات دیده می‌شود.

««« •

۱- ویژگی شکل های دوگانه (همحروفی - همصدایی) تکرار واک و تمایز آن ها

- »»»
- (ب) همصدایی: و آن تکرار یا توزیع مصوت در کلمات است:
- یاد باد آن که ز ما وقت سفر یاد نکرد (حافظ) در این مصراع مصوت بلند (آ) چند بار شنیده می شود.
- گاهی همحروفی و همصدایی با هم در کلامی دیده می شوند. در این صورت موسیقی کلام بسیا قوی است:
- دل بی جمال جانان میل جنان ندارد.

۲- ویژگی آهنگین کردن کلام توسط تکرار هجا و تمایز آن

- تکرار هجا: یعنی تکرار یک هجا در متن کلام. معمول ترین آن تکرار ادات جمع است. من از جهان بی تفاوتی فکرها و حرفها و صداها می آیم.
- در این مثال هجای «ها» تکرار شده است.

۳- ویژگی هر یک از اشکال تکرار واژه و تمایز آن‌ها

- تکرار واژه: و آن تکرار واژه در کلام است و انواعی دارد:
- الف) ردالصدر الی العجز: یعنی کلمات اول و آخر بیت (یا نزدیک به اول و آخر بیت) یکسان یا مشابه باشد:
- عصا برگرفتن نه معجز بود
- همی ازدها کرد باید عصا
- ب) ردالعجز الی الصدر: کلمه آخر بیت (عجز) در اول بیت بعد (صدر) تکرار شود:
««

۳- ویژگی هر یک از اشکال تکرار واژه و تمایز آن‌ها

- مجنون به هوای کوی لیلی در دشت
- در دشت به جست و جوی لیلی می‌گشت
- می‌گشت همیشه بر زبانش لیلی
- لیلی می‌گفت تا زبانش می‌گشت

۳- ویژگی هر یک از اشکال تکرار واژه و تمایز آن‌ها

- (ج) التزام یا اعنات: در تمام طول شعر، کلمه مخصوصی تکرار شود مانند تکرار «شمس‌الدین» در شعر کتاب.
- (د) تکرار یا تکریر: در یک بیت دو کلمه پشت سرهم تکرار شوند:
- باران قطره‌قطره همی بارم ابروار
- هر روز خیره‌خیره از این چشم سیل‌بار
- «««

۳- ویژگی هر یک از اشکال تکرار واژه و تمایز آن‌ها

- و یک نوع تکرار هم که در کتب بدیعی اسم ندارد تکرار یک کلمه به صورت پراکنده در یک بیت است:
- گوشه گرفتم ز خلق و فایده‌یی نیست
- گوشه چشمت بلای گوشه نشین است
-

«««

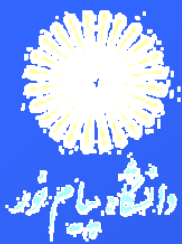
۳- ویژگی هر یک از اشکال تکرار واژه و تمایز آن‌ها

- «»
- هـ) طرد و عکس یا تبدیل و عکس: مصراع‌ی را به دو پاره تقسیم کنند و آن دو پاره را در مصراع دیگر بر عکس تکرار کنند:
- دلبر جانان من، برده دل و جان من
- برده دل و جان من، دلبر جانان من
- ««

۳- ویژگی هر یک از اشکال تکرار واژه و تمایز آن‌ها

- »»»
- یا یک پاره از مصراع اول را در مصراع دوم و یک پاره از مصراع دوم را در مصراع سوم... تکرار کنند:
- دوباره باد بهار به باغ شد پی سپار
- به باغ شد پی سپار نسیمی از هر کنار
- نسیمی از هر کنار شد آشکارا چو پار
- شد آشکارا چو پار نوایی از مرغزار

۴- ویژگی آهنگین کردن کلام توسط تکرار عبارت یا جمله و تمایز آن

- تکرار عبارت یا جمله: که انواع و اقسامی دارد، مثلاً در ترجیع‌بند، بعد از چند بیت، بیتی تکرار می‌شود، یا در برخی از اشعار مصرعی از مطلع شعر در مقطع تکرار می‌شود، که بدان ردالمطلع گویند.
- ای صبا نکهتی از کوی فلانی به من آر
- زار و بیمار غمم راحت جانی به من آر
- دلم از پرده بشد دوش که حافظ می‌گفت
- ای صبا نکهتی از کوی فلانی به من آر

بخش دوم بدیع معنوی

- هدف کلی: آشنایی با بدیع معنوی و صنایع آن و توانایی تشخیص این صنایع در متن های ادب فارسی.

فصل اول

تعریف و روش ها

- هدف کلی: آشنایی با مفهوم بدیع معنوی و روش های آن

هدفهای رفتاری

- ۱- تعریف مفهوم بدیع معنوی
- ۲- ذکر روش های پنچگانه بدیع معنوی

۱- تعریف مفهوم بدیع معنوی

- گاهی انسجام کلام یا بافت ادبی را به وسیله آوردن واژه‌هایی ایجاد می‌کنند که از نظر معنا با هم رابطه یا روابطی، بیش از آن چه در کلام عادی لازم است، دارند. یعنی آن رشته نامریی که کلمات را با کلمات پس و پیش خود یا حتی به کلمات دیگری که در کلام وجود ندارند— اما به ذهن متبادر می‌شوند — گره می‌زند، ماهیت معنوی دارد. مثلاً وقتی شاعر می‌گوید:

۱- تعریف مفهوم بدیع معنوی

- »»»
- من عهد تو، سخت، سست می دانستیم
- بشکستن آن درست می دانستم
- بین کلمات سخت/سست و شکستن / درست، رابطه تضاد برقرار است. حال آن که در سخن گفتن عادی احتیاج به برقراری چنین روابطی نیست.

۲- ذکر روش های پنجگانه بدیع معنوی

- از صنایع بدیع معنوی می توان با پنج روش زیر بحث کرد:
- ۱- تشبیه ۲- تناسب ۳- ایهام (تضمّن و اغفال) ۴- ترتیب کلام ۵- تعلیل و توجیه

فصل دوم

روش تشبیه

- هدف کلی: آشنایی با روش تشبیه به عنوان یکی از روش های بدیع معنوی در آهنگین کردن کلام و ویژگی های صنایع آن به طوری که بتوان مصادیق آن ها را در متن های ادب فارسی تشخیص داد.

هدفهای رفتاری

- ۱- ویژگی های دو نوع صنعت مبالغه (اغراق) و غلو
- ۲- ویژگی های صنعت جمع
- ۳- ویژگی های صنعت تفریق
- ۴- ویژگی های صنعت «جمع با تفریق»
- ۵- ویژگی های صنعت «جمع با تقسیم»
- ۶- ویژگی های صنعت «تجاهل العارف»
-

هدفهای رفتاری

- ۷- ویژگی های صنعت «ارسال المثل»
- ۸- ویژگی های انواع صنعت تجسم
- ۹- ویژگی های صنعت حرف گرایبی

۱- ویژگی های دو نوع صنعت مبالغه (اغراق)

غلو

- اساس برخی از صنایع معنوی تشبیه است:
- مبالغه (اغراق) و غلو: توصیفی است که در آن افراط یا تفریط باشد و بر سه نوع است:

الف) بیانی: یعنی افراط و تاکید در توصیفی که حاصل تشبیه و استعاره است همین که می‌گوییم «قد او مانند سرو است» مرتکب غلو شده‌ایم. مبالغه و اغراق و غلو از دیدگاه دیگری هم جزو مباحث علم بیان است. به جای این که بگوییم زیاد گفتم، می‌گوییم: هزار بار گفتم. ««

۱- ویژگی های دو نوع صنعت مبالغه (اغراق)

غلو

- (ب) حماسی: یعنی افراط و تاکید در توصیفی که جزو ذات آثار حماسی است قهرمان حماسه، فردی غیر طبیعی است که در مکان های غیر طبیعی، اعمالی غیر طبیعی انجام می دهد.
- شود کوه آهن چو دریای آب
- اگر بشنود نام افراسیاب

۱- ویژگی های دو نوع صنعت مبالغه (اغراق)

غلو

- (ج) بدیعی: مبالغه و غلو در موارد عادی پسندیده نیست و وقتی جنبه بدیعی می یابد که با صنعتی همراه باشد یا در کنار آن نکته و دقیقه و لطیفه یی باشد:
- نه آن چنان به تو مشغولم ای بهشتی روی
- که یاد خویشتم در ضمیر می آید.
- ز دیدنت نتوانم که دیده بر دوزم
- و گر معاینه بینم که تیر می آید.
- لطف سخن در این است که تیر، تیرنگاه هم هست و از این رو غلو تبدیل به حقیقت می شود.

۲- ویژگی های صنعت جمع

- جمع: دو یا چند مورد را در صفتی ادعایی (که بدان جامع گویند) با هم جمع کنند. یعنی دو یا چند امر را در وجهی ادعایی شبیه به هم بدانند و این در حقیقت همان تشبیه مضمراست:
- مردمان جمله بختند و شب از نیمه گذشت
- و آن که در خواب نشد چشم من و پروین است
- جامع «در خواب نشدن» است. چشم از نظر در خواب نشدن با ستاره پروین همانند شده است.

۳- ویژگی های صنعت تفریق

- تفریق: با انکار شباهت دو امر و اقامهٔ دلیلی اقناعی بین آن دو فرق گذارند و گاهی یکی را بردیگری تفضیل نهند.
- من نگویم به ابر مانندی
- که نکو ناید از خردمندی
- او همی بخشد و همی گیرد
- تو همی بخشی و همی خندی
- منکر شباهت ممدوح با «ابر» شده است زیرا «ابر» در موقع بخشیدن، می‌گیرد اما ممدوح در موقع بخشیدن، می‌خندد.

۴- ویژگی های صنعت «جمع با تفریق»

- جمع و تفریق یا جمع با تفریق: نخست با تشبیه مضمَر دو امر را در صفتی ادعایی جمع کنند و سپس بین آن دو، فرق نهند:
- منم امروز و تو انگشت‌نمای زن و مرد
- من به شیرین سخنی، تو به نکویی مشهور
- جامع انگشت‌نمای بودن است و فرق، در شیرین سخنی و نکویی است.

۵- ویژگی های صنعت «جمع با تقسیم»

- جمع با تقسیم: نخست چند امر را در جامعی جمع کنند، و سپس آنها را تقسیم کنند، یعنی آن لف را نشر کنند، و این معمولاً بدین نحو است که جامع را در مورد هر یک جداگانه توضیح دهند:
- مگر مشاطه بستان شدند باد و سحاب
- که این ببستش پیرایه و آن گشاد نقاب

۶- ویژگی های صنعت «تجاهل العارف»

- تجاهل العارف: در اسناد امری به امری یا در تشخیص دو امر کاملاً متباین تردید یا بی‌اطلاعی نشان دهند. علت عدم تشخیص این است که شاعر دو امر را کاملاً شبیه به هم یافته است (تشبیه مضمَر). تجاهل العارف با غلو همراه است:
- ندانم این شب قدر است یا ستاره روز
- تویی برابر من یا خیال در نظرم

۷- ویژگی های صنعت «ارسال المثل»

- ارسال المثل یا تمثیل: کلام حاوی ضرب‌المثلی باشد.
ساختار ارسال المثل بدین نحو است: دو جمله بدون ذکر ادات تشبیه به هم تشبیه شوند و مشبّه به ضرب‌المثل باشد. در این صورت غرض از تشبیه، تاکید مشبه است.
- غم عشق آمد و غم های دگر پاک ببرد
- سوزنی باید کز پای بر آرد خاری

۸- ویژگی های انواع صنعت تجسم

- تجسم: که انواعی دارد
- الف) و آن عینی کردن امری ذهنی و به اصطلاح تصویری کردن آن به وسیله تشبیه مضمراست.
- در باطن من جان من از غیر تو ببرید
- محسوس شنیدم من، آواز بریدن
- انفصال معنوی رابه انفصالی مادی که صدای آن قابل شنیدن باشد تشبیه کرده است.

۸- ویژگی های انواع صنعت تجسم

- »»»
- (ب) بیت یا مصراعی از بیت، حالت تابلوی نقاشی را داشته باشد و تصویری غریب را در ذهن مجسم کند.
- عشق تو آورد شراب و کباب
عقل به یک گوشه، نشستن گرفت

۹- ویژگی های صنعت حرف گرایبی

- حرف گرایبی: یعنی تشبیه چیزی به شکل و موقعیت حروف الفبا:
- زلف ترا جیم که کرد؟ آن که او
خال ترا نقطه آن جیم کرد
تا به بالا تو راست چون الفی
ما چو لامیم در میان بلا

فصل سوم

روش تناسب

- هدف کلی: آشنایی با صنایع دهگانه روش تناسب و ویژگی های هر یک به طوری که بتوان هر کدام را در متن های ادب فارسی مشخص کرد.

هدفهای رفتاری

- ۱- تشخیص مراعات النظیر
- ۲- تشخیص انواع جناس کلمات همخانواده
- ۳- تشخیص تضاد
- ۴- تشخیص تلمیح
- ۵- تشخیص ارساد و تسهیم
- ۶- تشخیص بראعت استهلال در نظم و نثر
-

هدفهای رفتاری

- ۷- تشخیص حسن تخلص
- ۸- تشخیص حشو ملیح
- ۹- تشخیص صدا معنایی
- ۱۰- تشخیص استثنای منقطع

۱- تشخیص مراعات النظیر

- مراعات النظیر (تناسب): واژه‌های کلام اجزایی از یک کل باشند و از این جهت با هم ارتباط داشته باشند.
- دلم از مدرسه و صحبت شیخ است ملول
ای خوشا دامن صحرا و گریبان چاک
- مدرسه و شیخ از اجزاء درس و دامن و گریبان و چاک از اجزاء لباس هستند.

۲- تشخیص انواع جناس کلمات همخانواده

- جناس کلمات همخانواده: یعنی آوردن کلماتی که به لحاظ ریشه با هم ارتباط معنایی دارد و بر دو نوع است:

- الف) جناس پسوند: یکی از کلمات متجانس نسبت به دیگری سه واک یا بیشتر در آخر اضافه دارد و آن واک‌ها در حکم پسوند یا شبه‌پسوند هستند: غم / غمخوار // ناز / نازنین // نار / ناردان

««

۲- تشخیص انواع جناس کلمات همخانواده

- »»»
- (ب) جناس ریشه: واژه‌ها در حداقل سه واک (دو یا سه صامت و یک مصوت) اشتراک دارند و به اصطلاح از یک ریشه هستند: رسل / رسایل // ملک / مالک / مملکت
- اگر کلمات واقعاً از یک ریشه باشند به اصطلاح قدما بین آنها صنعت اشتقاق و اگر واقعاً از یک ریشه نباشند بین آنها صنعت شبه اشتقاق است.

۳- تشخیص تضاد

- تضاد(=طباق): کلمات از نظر معنی عکس و ضد هم هستند:
- این دشمنی ای دوست که با من به جفا
- آخر کردی نخست می دانستم

۴- تشخیص تلمیح

- تلمیح: اشاره به داستانی در کلام است و دو ساخت تشبیه و تناسب دارد، زیرا اولاً ایجاد رابطه تشبیهی بین مطلب و داستانی است و ثانياً بین اجزاء داستان، تناسب وجود دارد.
- بیستون کردن فرهاد نه کاری است شگفت
- شور شیرین به سر هر که فتد کوهکن است.
- ««

۴- تشخیص تلمیح

»» •

• اولاً بین این مطلب که هر که در او عشق و شوری باشد از عهده حل مشکلات و انجام کارهای بزرگ برمی آید، با داستان کوه کندن فرهاد بر اثر عشق شیرین، رابطه منطقی برقرار شده است و ثانیاً بین بیستون و فرهاد و کوهکن و شیرین، مراعات النظیر تلمیحی وجود دارد.

۵- تشخیص ارساد و تسهیم

ارصاد و تسهیم: تناسب بین معانی و الفاظ، آن قدر واضح باشد که قسمت پایانی بیت، مخصوصاً قافیه، با توجه به قافیه‌های قبل، قابل پیش‌بینی باشد:

- دلبر جانان من، برد دل و جان من
- برد دل و جان من، دلبر جانان من

۶- تشخیص براءت استهلال در نظم و نثر

براءت استهلال:

بین مقدمه با موضوع آن تناسب معنایی اجمال و تفصیل باشد. یعنی از مطالعه مقدمه مختصر جو کلی کتاب آشکار گردد و این امر به کمک استعمال لغات خاص دال بر موضوع اثر و یا اشاره به سرنوشت قهرمانان داستان صورت می‌گیرد. مانند مقدمه داستان رستم و سهراب.

۷- تشخیص حسن تخلص

- حسن تخلص:
- تخلص یا گریزگاه یکی دو بیتی است که قسمت آغازین قصیده یعنی تغزل و تشبیب را به مدح می پیوست اگر این اتصال به نحو لطیف و زیبایی باشد، صنعت حسن تخلص است:
- دی باز در تفکر آنم که باد را
- با تاب سنبل سمن آرای تو چه کار
- گر نیز گرد زلف تو گردد بسوزمش
- از وصف آتش سر شمشیر شهریار

««

۷- تشخیص حسن تخلص

- »»»
- وصف «زلف» و «باد» را که در تغزل قصیده آمده است به نحو لطیفی به وصف «آتش سر شمشیر شهریار» (ممدوح) پیوسته است.

۱- تشخیص حشو ملیح

حشو ملیح (=اعتراض):

- در طی کلام، جملهٔ معترضه پی آورند که با مطلب تناسب تام داشته باشد و معمولاً در آن لطیفه و هنری است:
- دی - که پایش شکسته باد - برفت
- گل - که عمرش دراز باد - آمد
- با این جملات حشو، دی و گل، انسان‌واره شده‌اند.

۹- تشخیص صدا معنایی

صدا معنایی:

آوردن الفاظی که صدایشان مستمع را به منبع صوت
دلالت کند:

- ستون کرد چپ را و خم کرد راست
- خروش از خم چرخ چاچی بخاست
- ترادف «خ»ها صدای خش خش خم شدن کمان را به ذهن
متبادر می کند.

۱۰- تشخیص استثنای منقطع

استثنای منقطع:

موردی را از موردی مستثنی کنند بدون این که عقلاً و عرفاً استثناء صحیح باشد، زیرا مستثنی از جنس مستثنی منه نیست:

- کس از فتنه در فارس دیگر نشان
- نجوید مگر فتنه قامت مهوشان
- فتنه قامت مهوشان از جنس فتنه فارس (آشوب و غوغایی که در مملکت ایجاد می شود) نیست.

فصل چهارم گفتار اول - روش ایهام

- هدف کلی: آشنایی با روش ایهام و شیوه های فرعی و صنایع آن و ویژگی های هر یک از شیوه ها و صنایع در آهنگین کردن کلام و تشخیص آن ها در متن های ادب فارسی

هدفهای رفتاری

- ۱- تعریف روش ایهام و مصادیق آن
- ۲- ویژگی ایهام
- ۳- ویژگی ایهام تناسب
- ۴- ویژگی استخدام
- ۵- ویژگی اسلوب حکیم

۱- تعریف روش ایهام و مصادیق آن

- در این روش کلمات موهم معانی مختلفند (حداقل دو معنی) مصادیق آن عبارتند از:
- ۱- ایهام ۲- ایهام تناسب ۳- استخدام ۴- اسلوب الحکیم
-

۲- ویژگی ایهام

- ایهام (=توریه): کلمه‌یی در کلام حداقل با دو معنی به کار رفته باشد:
- زگریه مردم چشم نشسته در خون است
بین که در طلبت حال مردمان چون است.

««

۲- ویژگی ایهام

- «مردم» در مصراع دوم به دو معنی انسان و مردمک چشم به کار رفته است و در هر معنی با کلمات دیگر تناسب دارد:
- الف) در معنی انسان با نشستن و حال و طلب مربوط است.
- ب) در معنی مردمک با گریه و چشم و خون و دیدن مربوط است.

۳- ویژگی ایهام تناسب

- ایهام تناسب: فقط یکی از دو معنی کلمه در کلام حضور داشته باشد اما معنی غایب با کلمه یا کلماتی از کلام رابطه و تناسب داشته باشد:
- یکی را حکایت کنند از ملوک
- که بیماری رشته کردش چو دوک
- رشته اسم بیماری است که در قدیم به آن عرق مدنی و امروزه پیوک گویند، اما در معنی نخ که اینجا مراد نیست با دوک تناسب دارد.

۴- ویژگی استخدام

- استخدام: بر دو نوع است
- الف) اسم یا فعلی دو معنی داشته باشد و در هر یک از دو معنی با اسم یا فعل دیگری از کلام ترکیب شود (اسم با فعل و فعل با اسم):
- شنیدم که جشنی ملوکانه ساخت
- چو چنگ اندر آن بزم خلقی نواخت
- فعل نواختن دو معنی دارد: زدن ساز و مرحمت کردن. نواختن در ترکیب با اسم‌های چنگ و خلق به دو معنی مختلف نواختن چنگ و نواختن خلق به کار رفته است. «

۴- ویژگی استخدام

- (ب) لفظی دارای دو معنی باشد و در کلام واژه‌یی با ضمیربیاورند که به معنی دیگر واژه راجع باشد:
- امید هست که روی ملال در نکشد
- از این سخن که گلستان نه جای دلتنگی است
- علی‌الخصوص که دیباچه همایونش
- به نام سعدابی بکر سعدبن زنگی است.
- گلستان در بیت اول به معنی گلزار است اما آوردن دیباچه و ارجاع کردن آن با ضمیر به گلستان، معنی دیگر گلستان را که اسم کتاب شیخ است به ذهن می‌آورد.

۵- ویژگی اسلوب حکیم

- اسلوب الحکیم: جمله‌یی را برخلاف مقصود گوینده حمل کنند و بنا به دریافت نادرست خود پاسخ دهند. اساس اسلوب الحکیم بر جناس تام است
- گفتمش باید بری نامم زیاد
- گفت آری می برم نامت زیاد
- مقصود گوینده این است که باید نام مرا زیاد بر زبان جاری سازی، اما مخاطب چنین وانمود کرده است که گوینده می گوید باید نام مرا فراموش کنی.

فصل چهارم

گفتار دوم – شیوه فرعی تضمّن

- هدفهای رفتاری:
- ۱- تعریف شیوه تضمّن به عنوان یکی از روش های فرعی ایهام و صنایع مربوط به آن
- ۲- ویژگی استتباع
- ۳- ویژگی تبادر

۱- تعریف شیوه تضمّن به عنوان یکی از روش های فرعی ایهام و صنایع مربوط به آن

- تعریف شیوه تضمّن
- بدین معنی که در ضمن مطلبی، مطلب دیگری نیز به صورت غیرمستقیم فهمیده شود. یعنی از خلال واژه یا جمله‌ی، واژه یا جمله دیگری نیز به ذهن متبادر شود. مصادیق آن عبارتند از:
 - ۱- استتباع ۲- تبادر

۲- ویژگی استتباع

- استتباع: به مدح موجه (= دو رویه) و ذم موجه، استتباع گویند یعنی در ضمن توصیف (مدح یا ذم) صفتی خاص، از صفت دیگری هم به صورت ضمنی سخن رود. مثال مدح موجه:
 - جوانی هنرمند و فرزانه بود
 - که در وعظ چالاک و مردانه بود
 - نکونام و صاحب‌دل و حق‌پرست
 - خط عارضش خوشتر از خط دست

««

۲- ویژگی استتباع

- »»»
- که در ضمن مدح خط عارض، از خوبی خط دست (خوش خطی) هم سخن رفته است.
- مثال ذم موجه
- ز میدان چنان تافت روی گریز
- که گفتی ز وی خواست سائل پیشیز
- مقصود ذکر صفت بزدلی بوده است اما در ضمن به خست هم اشاره شده است.

۳- ویژگی تبادر

- تبادر: واژه‌یی از کلام واژه دیگری را که با آن (تقریباً) همشکل یا همصداست به ذهن متبادر کند. معمولاً واژه‌یی که به ذهن متبادر می‌شود با کلمه یا کلمات دیگری از کلام تناسب دارد.
- مزرع سبز فلک دیدم و داس مه نو
- یادم از کشته خویش آمد و هنگام درو
- خویش، خیش را هم به ذهن متبادر می‌کند که با مزرع و داس و درو تناسب دارد.

فصل چهارم

گفتار سوم – شیوه فرعی اغفال

- هدفهای رفتاری:
- ۱- تعریف شیوه اغفال و مصادیق چهار گانه آن
- ۲- ویژگی مدح شبیه به ذم
- ۳- ویژگی ذم شبیه به مدح
- ۴- ویژگی ذو وجهین
- ۵- ویژگی حسن طلب

۱- تعریف شیوه اغفال و مصادیق چهار گانه آن

• یکی از فروع روش ایهام شیوه اغفال است بدین معنی که خواننده در نظر اول معنایی خلاف مقصود گوینده را توهم کند و یا در مراد حقیقی گوینده تردید یابد. مصادیق آن عبارتند از:

- ۱- مدح شبیه به ذم
- ۲- ذم شبیه به مدح
- ۳- ذو وجهین
- ۴- حسن طلب

۲- ویژگی مدح شبیه به ذم

- مدح شبیه به ذم: مقصود مدح است اما، چون در کلام حروف استثناء و استدراک از قبیل لیکن، اما و کلمات ذم آمده است، در نظر اول چنین به ذهن متبادر شود که شاید مراد ذم باشد:
- ترا پیشه عدل است لیکن به جود
- کند دست تو بر خزائن ستم
- استعمال واژه‌های «لیکن» و «ستم» مدح را شبیه به ذم کرده است.

۳- ویژگی ذم شبیه به مدح

- ذم شبیه به مدح: معنی کلام ذم است اما چون از حرف استثنا و کلمات مدحی استفاده شده است، به نظر می‌رسد که شاید مقصود مدح باشد:
- تو به هنگام وفا گرچه ثباتیت نبود
- می‌کنم شکر که بر جور دوامی داری
- آوردن واژه‌هایی چون: گرچه، وفا، شکر، دوام، موهوم مدح است.

۴- ویژگی ذو وجهین

ذو وجهین (یا محتمل الضدین): وضع و ترکیب و ترتیب لغات به نحوی باشد که کلام هم معنی مدح داشته باشد و هم معنی ذم

- ای خواجه، ضیا شود ز روی تو ظلم
- با طلعت تو سور نماید ماتم
- که می توان هر مصراع را دو گونه فهمید.

۵- ویژگی حسن طلب

حسن طلب یا ادب سؤال: تقاضای صله و مال از ممدوح به نحوی باشد که نخست به ذهن ممدوح نرسد. یعنی غیرمستقیم و ظریف باشد و حمل برگدایی نشود:

- رسید مژده که آمد بهار و سبزه دمید
- وظیفه گر برسد مصرفش گل است و نبید

فصل پنجم

ترتیب کلام

- هدف کلی: آشنایی با روش ترتیب کلام به عنوان یکی از روش های بدیع معنوی در آهنگین کردن کلام و ویژگی های صنایع آن به طوری که بتوان مصادیق آن ها را در متن های ادب فارسی تشخیص داد.

هدفهای رفتاری

- ۱- تشخیص لف و نشر در دو شکل مرتب و مشوش
- ۲- تشخیص تقسیم در دو شکل مرتب و مشوش
- ۳- تشخیص اعداد
- ۴- تنسيق الصفات و تفاوت آن با اعداد
- ۵- تشخیص قلب مطلب و انواع آن
- ۶- تشخیص التفات

۱- تشخیص لف و نشر در دو شکل مرتب و

مشوش

- لف و نشر: نخست چند واژه یا مطلب را در یک پاره از کلام با هم بیاورند (لف) و سپس در پاره یا پاره‌های دیگر کلام توضیح دهند (نشر).
- اگر توضیحات به ترتیب باشد لف و نشر مرتب و اگر به ترتیب نباشد لف و نشر مشوش است:
- مثال لف و نشر مرتب دوتایی:
- فروشد به ماهی و برشد به ماه
- بن نیزه و قبه بارگاه

««

۱- تشخیص لف و نشر در دو شکل مرتب و مشوش

- »»»
- یعنی بن نیزه به ماهی فروشد و قبه بارگاه به ماه برشد.
- مثال لف و نشر مشوش دوتایی:
- گر دهدت روزگار، دست و زبان زینهار
- هرچه بدانی مگوی، هرچه توانی مکن
- یعنی با زبان هرچه بدانی مگوی و با دست هرچه توانی مکن.

۲- تشخیص تقسیم در دو شکل مرتب و

مشوش

- تقسیم لف و نشری است که در آن تصریح شده باشد یا مشخص کرده باشند که کدام یک از فقرات نشر مربوط به کدام یک از فقرات لف است.
- مثال برای تقسیم مرتب:
- به من نمود لب و چشم و زلف آن دلبر
- یکی عقیق و دوم نرگس و سوم عنبر
-

۲- تشخیص تقسیم در دو شکل مرتب و مشوش

- »»»
- مثال برای تقسیم مشوش:
- یا ببندد یا گشاید یا ستاند یا دهد
تا جهان برپاست باشد شاه را این چار کار
آن چه بستاند: ولایت: آن چه بخشد: خواسته
آن چه بندد: دست دشمن آن چه بگشاید: حصار

۳- تشخیص اعداد

- اعداد (سیاقه‌الاعداد):
- چند اسم را که متوالیاً ذکر شده‌اند از یک جهت منظور کنند و برای همه یک فعل یا صفت آورند.
- ابر و باد و مه و خورشید و فلک در کارند
- تا تو نانی به کف آری و به غفلت نخوری

۴- تنسيق الصفات و تفاوت آن با اعداد

- تنسيق الصفات: برای یک اسم صفات متوالی بیاورند یا برای یک فعل قیود مختلف ذکر کنند:
- فغان کاین لولیان شوخ شیرینکار شهر آشوب
- چنان بردند صبر از من که ترکان خوان یغما را
- برای «لولیان» سه صفت، شوخ، شیرینکار و شهر آشوب را آورده است.
-
-

««

۴- تنسيق الصفات و تفاوت آن با اعداد

»»» •

- فرق تنسيق الصفات با اعداد اين است كه در تنسيق الصفات براي يك امر صفات متعدد آورند، اما در اعداد براي چند امر يك صفت آورند.

۵- تشخیص قلب مطلب و انواع آن

- قلب مطلب: بر دو نوع است:
- الف) چند واژه مصراع اول را بعینه یا با مختصر تغییری در مصراع دوم با توالی معکوس تکرار کنند به نحوی که مضمونی نو و هنری ایجاد شود.
- نگذشت بیستون ز سر خون کوهکن
- تا خون کوهکن ز سر بیستون گذشت
-

««

۵- تشخیص قلب مطلب و انواع آن

- «» ب) قلب مطلب با جابه‌جایی فاعل (یا وابسته‌های فاعل) و مفعول یا مسند و مسندالیه به وجود می‌آید:
- به زیورها بیارایند مردم خوبرویان را
- تو سیمین تن چنان خوبی که زیورها بیارایی
- فاعل: زیور، خوبرویان را می‌آراید.
- مفعول: تو زیورها را می‌آرایی.
- و ممکن است قلب مطلب بر اثر هر دو عامل الف و ب باشد.

۶- تشخیص التفات

- التفات: تغییر سخن از غیبت به خطاب یا از خطاب به غیبت است:
- شاید که دل از همه پردازم
- در مدح یگانه جهان بندم
- منصور که حرز مدح او دایم
- برگردن عقل و طبع و جان بندم
-

۶- تشخیص التفات

- »»
- ای آن که ستایش ترا خامه
- برباده جهنده بزبان بندم
- در بیت آخر از غیبت، یعنی از او، به خطاب، یعنی به «ای» التفات کرده است.

فصل ششم

روش تعلیل و توجیه

- هدف کلی: آشنایی با روش تعلیل و توجیه به عنوان یکی از روش های بدیع معنوی در آهنگین کردن کلام و ویژگی های صنایع آن به طوری که بتوان مصادیق آن ها را در متن های ادب فارسی تشخیص داد.

هدفهای رفتاری

- ۱- حسن تعلیل و انواع تعلیل
- ۲- تشخیص مذهب کلامی
- ۳- تشخیص دلیل عکس
- ۴- تشخیص سؤال و جواب

۱- حسن تعلیل و انواع تعلیل

- حسن تعلیل: مقدمهٔ باید دانست که اگر تعلیل در اثری لطیف نباشد یا جنبه علمی داشته باشد، نمی‌توان آن اثر را ادبی دانست. پس تعلیل در ادبیات اسلوب خاصی دارد و باید جنبه اقناعی و استحسانی داشته باشد نه برهانی و علمی، و مبتنی بر تشبیه باشد.
- تعلیل بر دو نوع است:
- الف) علتی که ذکر می‌شود واقعی و حقیقی است، اما در ربط آن به معلول ظرافت و لطافتی است و این به وسیلهٔ تشبیه (مضمر و تمثیل) صورت می‌گیرد: ««

۱- حسن تعلیل و انواع تعلیل

- «» کی عیب سر زلف بت از کاستن است
- چه جای به غم نشستن و خاستن است
- روز طرب و نشاط و می خواستن است
- کاراستن سرو ز پیراستن است.
- این که آرایش سرو به پیرایش (زدن شاخ و برگ) آن است
مطلبی است راست، اما با تشبیه (که مبتنی بر کذب
است) با مطلب تناسبی ظریف یافته است، یعنی شاعر
ایاز را به سرو تشبیه کرده است. ««

۱- حسن تعلیل و انواع تعلیل

- (ب) علت ادعایی: علتی که برای معلول ذکر می‌شود حقیقت ندارد بلکه شاعر بر اثر تشبیهی که در ذهن او صورت گرفته است چنین ادعایی می‌کند:
- به سرو گفت کسی میوه‌ی نمی‌آری
- جواب داد که آزادگان تهی دستند.
- در توجیه این که چرا سرو میوه ندارد، گفته است که همه آزادگان تهی دستند.

۲- تشخیص مذهب کلامی

- مذهب کلامی: مطلبی را با قیاس و برهان عقلی و خطابی اثبات کنند. این گونه مطالب در ادبیات مسائل عاطفی از قبیل مرگ و زندگی، عشق و نفرت، داد و بیداد است:
- فردوسی در مقدمه داستان رستم و سهراب با اشاره به مرگ دلخراش سهراب در عنفوان جوانی، مسأله مرگ را مطرح کرده است.

۳- تشخیص دلیل عکس

دلیل عکس: برای مطلبی دلیلی بیاورند که کاملاً برخلاف انتظار و مخالف عرف و عادت باشد و این یکی از شیوه‌های ایجاد طنز است.

- حاشا که من به موسم گل ترک می‌کنم
- من لاف عقل می‌زنم این کار کی کنم؟
- حال آن که برحسب عرف و عادت و انتظار، حکم عقل ترک می‌نوشی است.

۴- تشخیص سؤال و جواب

سؤال و جواب: شعر مبتنی بر پرسش و پاسخ یا گفتگو و مکالمه باشد. سؤالات یا سخنان باید زیبا و ظریف باشد و مخصوصاً جوابها جنبه ادبی داشته باشد، یعنی در آن نکته‌ی و هنری باشد.

- گفتم که خطاکردی و تدبیر نه این بود
- گفتا چه توان کرد که تقدیر چنین بود.
- گفتم که خدا داد مرادت به وصالش
- گفتا که مرادم به وصالش نه همین بود

www.salampnu.com

سایت مرجع دانشجوی پیام نور

- ✓ نمونه سوالات پیام نور : بیش از ۱۱۰ هزار نمونه سوال همراه با پاسخنامه
- تستی و تشریحی
- ✓ کتاب ، جزوه و خلاصه دروس
- ✓ برنامه امتحانات
- ✓ منابع و لیست دروس هر ترم
- ✓ دانلود کاملاً رایگان بیش از ۱۴۰ هزار فایل مختص دانشجویان پیام نور

www.salampnu.com